

ABİL İBRAHİMOV

*Beynəlxalq münasibətlər üzrə fəlsəfə doktoru**E-mail: abilibrahim@yahoo.com***TÜRKİYƏNİN XARİCİ SİYASƏTİNDƏ KİPR “PROBLEMİ”****Açar sözlər:** Şimali Kipr, Bülent Ecevit, Türkiyə, Yunanıstan, barış hərəkatı, Zürix Müqaviləsi.**Ключевые слова:** Северный Кипр, Бюлент Эджевит, Греция, миротворческие операции, Цюрихский договор.**Key words:** Northern Cyprus, Bulent Ecevit, Greece, peacekeeping operations, the Zurich contract.

“Kipr, coğrafi cəhətdən Anadolu yarımadasının bir uzantısıdır. Müharibə şəraitində Türkiyənin təhcizəti yalnız qərb və cənub limanlardan mümkündür. Amma bu limanların hamısı Kiprin kölgəsi altındadır. Əgər bu adanın sahibi olan dövlət Türkiyənin qərbindəki adalara sahib dövlətdirsə, o zaman Türkiyəni güclü şəkildə əhatəyə almış dövlətdir. Heç bir dövlət öz təhlükəsizliyini nə qədər yaxın bir dost və müttəfiq olursa olsun, bir başqa dövlətə tamamilə həvalə edə bilməz.”(10)

Kipr adasının Türkiyənin hərbi təhlükəsizliyinin təmini baxımından əhəmiyyəti adanın Türkiyəyə 70 km uzaqda olmasından irəli gəlir. Türk Silahlı Qüvvətləri, bir savaşa zamanı Türkiyənin lojistik dəstəyinin Aralıq dənizindən gələcək şəkildə planlamaqdadır. Anadolunun Aralıq dənizinə açılan Antalya-Mersin-İskəndərün limanlarının girişinə nəzarət edə biləcək şəkildə Şərqi Aralıq dənizinin ən böyük adası olma xüsusiyyətini daşıyan Kipr Türkiyənin hərbi təhlükəsizliyi baxımından son dərəcə stratejik mövqedə yerləşir. Buna görə də adanın Türkiyənin təhlükəsizliyinə zərər verə biləcək əllərdə olmaması son dərəcə vacibdir. Türkiyə 1954-cü ildən bəri tərəflərindən biri olduğu Kipr probleminin özünün milli stratejik maraqları istiqamətində həllinə nail olmaq üçün fəaliyyət göstərir. Kiprlə bağlı problemin həllinin öz təhlükəsizliyi qədər bölgənin də təhlükəsizliyi üçün böyük rol oynadığını bilən Türkiyə, adada öz milli maraqlarına zərər verəcək bir iqtidarın olmasına qarşı, Kipr türk icmasının da bərabər statusunun tanındığı və bərabər hüquqlarla təmin edildiyi bir iqtidarın qurulmasına çalışmaqdadır.

Türkiyənin Kipr siyasətini müəyyən edən ikinci məsələ adadakı Kipr türk xalqının təhlükəsizliyinin və rifahının təmin edilməsidir. Kipr türk xalqının adaya necə yerləşdiyinə nəzər salaraq, bu gün Türkiyənin bu toplumun təhlükəsizlik və rifahının qorunması vəzifəsi və məsuliyyətini niyə boynuna götürdüyünü anlamaq daha asan olacaqdır.

Rumlar (yunanca danışan amma Yunanıstan vətəndaşı olmayan yunanlar) və 1571-ci ildəki fəthdən sonra adaya yerləşdirilən türklər faktiki olaraq 307 il Osmanlı hakimiyyəti altında adada barış içində birlikdə yaşamışlar, öz adət-ənənələrini qorumuşlar və buna görə də vahid “Kipr xalqı” yaratmamışlar.

Kiprin gələcəkdə bir problemə çevrilməsinin ilk qığılcımları 1796-cı ildə Meqali İdea xəritəsinin yayılmasıyla parlamışdır. Kiprli türk və rum xalqlarının arası 1821-ci il Mora üsyanından sonra dəyməyə başladı. İngiltərənin, 1914-cü ildə Kipr üzərində tam hakimiyyət qurmasından sonra beynəlxalq proseslərin və iki böyük dünya müharibəsinin baş verməsi icmalar arası münaqişələr baxımından nisbətən sakit dövr olmuşdur. Ancaq ikinci dünya müharibəsindən sonra ingilis iqtidarına bildirilən enosis istəkləri təkrar gündəmə gəlmiş və bu təşəbbüslərə Yunanıstanın da açıq dəstək verməyə başlamasıyla Kipr problemi yaranmağa başlamışdır.

Bu tarixə qədər “Kipr deyərək bir problem olmadığını” söyləyərək öz daxili problemləri ilə məşğul olan Türkiyə rəsmi yollardan bildirdiyi bütün xəbərdarlıqlara baxmayaraq adada münaqişənin şiddətlənərək davam etməsi və bu hadisələrdə çox türkün öldürülməsindən ötrü 1923-cü ildə imzalanmış Lozan Barış Anlaşması ilə verilən statusun dəyişməsindən narahat olmağa başlamışdır. Türkiyə Kiprdə statusun dəyişməsinin adadakı soydaşlarının əleyhinə olacağından və həm öz təhlükəsizliyi, həm də bölgə təhlükəsizliyi üçün çıxış biləcək nəticələrdən ötrü narahat olduğundan “taksim” fikrini irəli sürməyə başlamışdır. Kiprdəki bu gərgin vəziyyətə görə İngiltərə özü üçün bəzi haqqların əvəzində adadakı idarəmənin burada qurulacaq yeni dövlətə verməyə hazır olduğunu

bildirmişdir. İki il davam edən müzakirələr nəticəsində 1959-cu ildə Zürih və London Anlaşmaları imzalanmış, 1960-cı ildə isə Kipr Respublikası elan edilmişdir.

Ancaq 1963-cü il dekabr ayından başlayan icmalar arası münaqişələr nəticəsində bu dövlətin ömrü üç il olmuşdur. Həm iqtidardan, həm də yaşadıqları yerlərdən uzaqlaşmaq məcburiyyətində qalan Kipr türkləri 1974-cü ilə qədər adanın sadəcə 3%-lik bir hissəsində çətin həyat şərtlərinə məhkum edilmişlər. Kiprli türkləri Akritas planı vasitəsilə adadan tamamilə yox etməyə və enosisi həyata keçirməyə yönəlmiş 15 iyul 1974-cü il Sampson çevrilişindən sonra Türkiyə 1960-cı il Təminat anlaşmasından irəli gələn təminatçılıq haqqından istifadə nədərk 20 iyul və 14 avqust 1974-cü ildə həyata keçirdiyi iki hərbi müdaxilə ilə adanın şimalında türklərin üstün olacağı bir bölgəni ələ keçirmişdir. Ancaq Türkiyə tərəfindən həyata keçirilən bu müdaxilələrə dünya dövlətlərinin və beynəlxalq təşkilatların reaksiyası çox sərt olmuşdur. Kipr rum iqtidarını adanın tək təmsilçisi olaraq qəbul edən və Kipr türklərinə və Türkiyəyə qarşı sərt tədbirlər görmüşlər.

Türkiyənin o vaxtkı baş naziri Bülent Ecevit tərəfindən 1 fevral 1974-cü ildə Millət Məclisində oxunan yeni koalisiya hökumətinin proqramında Kipr siyasəti ilə bağlı aşağıdakı ifadələr yer almışdır: "İki icmadan ibarət olan Kiprdə türk icmasının bərabər hakimiyyət statusunun qorunması və dövlət idarəsində iki icma arasında hər istiqamətdə əməkdaşlığın təmin edilməsi üçün həll yolunun federativ bir sistemdə mövcudluğuna inanırıq. Belə bir həll yolunun Kiprin ölkə bütünlüyünü və müstəqilliyini qüvvətləndirən təməl olacağı qənaətindəyik. Hələ də davam edən müzakirələrin, Kipr anlaşmalarının ortaya çıxardığı əsaslardan hərəkət edərək realıq və xoş niyyət içində belə bir nəticəyə çatmaq əlaqədar olan bütün tərəflərin uzun müddətli ortaq maraqlarına və bölgə barışına ən gözəl şəkildə xidmət edəcəkdir"(11)

Ecevit hökumətinin Kipr siyasətini dünya ictimaiyyətinə açıqlayan başqa bir sənəd, baş nazirin Afinada nəşr olunan Akropolis qəzetinin baş redaktoru Kristos Filipidesə verdiyi müsahibədir. Yunan jurnalistin: "Türk hökumətinin Konfederativ Kipr şəklində bir həll ilə bağlı rəsmi mövqeyi varmı?" sualına baş nazir belə cavab vermişdir: "Yeni türk hökuməti adada sabitliyin və qarşılıqlı münasibətlərin təmini üçün müstəqil federativ Kipr dövlətinin ən uyğun həll şəkli olduğuna inanmaqdadır. Bu həll yolu Türkiyənin enosis şübhəsini ortadan qaldırmış olacaqdır. Türklər də federativ həll nəticəsində adanın bölünməsinə yol açmayacağı məsələsində hər cür güvəni verməyə hazır olacaqlar. Türkiyənin düşündüyü federativ sistem adada əhalinin yer dəyişdirməsini nəzərdə tutmaqdadır. İki icma adanın hər yerində, bir-birinə üstün olmadan, yan-yana yaşaya bilməlidirlər. Bu coğrafi ayrım nəticəsində ortaya çıxan federasiyadan daha çox qarışıq ya da qonşu münasibətlərinə əsaslanan dostluq çərçivəsində əməkdaşlığa əsaslanan federativ bir sistem olmalıdır."(8)

Göründüyü kimi Türkiyə hökuməti Kipr probleminin həll şəkli olaraq federativ bir sistem təklif edir. Təklif olunan sistemin coğrafi təmələ əsaslanan bir federasiya olacağı şübhə altındadır. Ecevit hökumətinin təklif etdiyi federativ sistem, adadakı iki icmanın qəti surətdə bir-birindən ayrılmasını, başqa-başqa yerlərdə yaşamasını təxmin edən, yəni adada əhalinin yer dəyişməsinə vacib sayan bölgəsəl federasiya deyildir. Təklif edilən sistem Kiprdə rum icmasının yanında türk icmasının da həm dövlət idarəetməsində, həm də yerli idarəetmədə söz sahibi olmaq və öz daxili işlərini müstəqil surətdə görmək imkanını verən funksional bir federativ sistemdir. Daha açıq bir ifadə ilə Ecevit hökuməti Kiprdəki icmalar arasında torpaqların deyil, dövlət vəzifə və səlahiyyətlərinin paylaşmasını istəməkdədir.(4)

Ecevit hökumətinin Kipr siyasəti xüsusilə həll şəkli olaraq federasiya fikrinin mənimsənməsi, başpiskopos (dini lider) Makarios və rum icması tərəfindən etirazla qarşılanmışdır. Bu etiraz o qədər böyük olmuşdur ki, Kiprdəki beş-tərəfli görüşmələr 4 aprel 1974-cü ildə anidən kəsilmişdir.

Rumlar, görüşmələrin kəsilməsinə əsas olaraq Ecevit və Turan Günəşin federasiya ilə bağlı fikirləriylə, Denктаşın ayrı bir Kipr dövləti qurma sözlərini göstərməkdədirlər. Rum səlahiyyətlilərinə görə federasiya müstəqil unitar bir yol olduğu qədər beş-tərəfli görüşmələrdə əldə olunan prinsiplərə də ziddir, yəni gələcəkdə taksimə yol açabilecek bir sistemdir.(8)

BMT baş katibi Roberto Quyerin, Kiprə səfər ərəfəsində bəyanatla çıxış edən Makarios görüşmələrin kəsilməsini rəsmən bir daha təkrar etmişdir. Makarios: "Türk idarəçiləri Kipr probleminə tapdıqları federal yolda təkid etdiklərinə görə icmalar arası görüşmələrə davam etmək

mənasızdır”(8) deyərkən, eyni gün Ecevitin sözlərinin BMT-də protest edilməsi üçün Nyorkdakı nümayəndə heyətinə təlimat göndərmişdir.

Makariosun türk hökumətinin Kipr siyasətinə qarşı verdiyi reaksiya və bunu davam edən beş tərəfli görüşlərin kəsilməsinə səbəb kimi göstərilməsi, Kipr türk icması lideri tərəfindən protesto edilmişdir. Denktaş, Makariosun 6 aprel bəyanatına cavab verərkən bunları deyirdi: “Makarios əvvəldən görüşmələrə qarşı idi. Elə buna görə də ötən beş il ərzində enosis lehindəki bəyanatları, Yunanıstan məsuliyyəti qəbul etdiyi təqdirdə hər nə olursa olsun, enosisi elan etməyə hazır olduğu şəklindəki bəyanatlarıyla icmalar arası görüşmələri tərks etməyimiz üçün əsas olmuşdur. Bununla bərabər, Kipr xalqlarına və bölgə barışına qarşı məsuliyyətimizi bildiyimizdən görüşmələrə davam etdik. Üfüqdə barış imkanları nə qədər artarsa, Makarios da görüşmələri kəsmək üçün o qədər bəhanə axtaracaqdır. Çünki enosisə mane olan bir anlaşmanı imzalamayacağını dəfələrlə söyləmişdir. 1960-cı il müqavilələri çərçivəsində indi əldə edəcəyimiz hər hansı bir razılığın indiyə qədər olduğu kimi enosisə mane olmağa davam edəcəyi və iki icmanın ortqlığına əsaslanan, ictimai və yerli məsələlərdə icmalara muxtariyyət verən iki icmadan (bi communal) ibarət müstəqilliyi yenidən gətirəcəyini bilir. Makarios bu cür bir müstəqillik qurmağa qarşıdır. Çünki həyatdaykən Qrivasaya yazdığı kimi, indiki Kipr iqtidarının enosisə ən yaxın olduğu qənaətidədir. İctimai və yerli muxtariyyətə sahib iki icmanın varlığına və ortaqlığına əsaslanan bir yola, türklərin ikinci sinif vətəndaş olmayacağı, can və mallarının rum tərəfin mərhəmətinə buraxılmayacağı və türk icmasının Kiprin inkişafını nəzərdə tutan bir plan çərçivəsində iqtisadi cəhətdən fəaliyyət göstərməsi üçün hər cür şəraitin olduğu müstəqillik üçün görüşmələrə hazır və istəklidir.”(2)

Ecevit hökumətinin Kipr siyasəti sadəcə Kipr rum tərəfində deyil, daxili siyasətdə də bəzi siyasi partiyaların tənqidlərinə məruz qalmışdır. Məsələn, Xarici İşlər Nazirliyinin büdcəsinin Millət Məclisində müzakirəsi zamanı fraksiyası adından söz alan Demokrat Partiya üzvü Mutlu Menderes: “... biz hərbi sahədə ABŞ olmadan Qərbi Avropa müadfiəsinin qəbul olmadığını bir daha xatırlatmaq istəyirik” deyərək sözə başlamış və Kipr mövzusunda da toxunaraq: “Adanın daxili idarəsini təmələndirən dəyişdirəcək federativ sistemə nə lüzum vardır?” demişdir.(7)

Ecevit hökuməti, Yunanıstanla olan ortaq problemlərin yüksək səviyyəli bir toplantıda sülh yoluyla həll etməyi qarşısına məqsəd qoymuşdur. İlk olaraq, Egey dənizi ilə bağlı problem, Kipr problemi və Qərbi Trakya türklərinin statusunun paket şəklində bir zirvə toplantısına gətirmək, yeni koalisiya hökumətinin düşüncələri arasındadır. Elə bu məqsədlə Xarici İşlər naziri Turan Günəş Ottovada NATO Nazirlər Şurası toplantısında Yunanıstan Xarici İşlər naziri ilə görüşmüş və iki ölkənin baş nazirlərinin yaxın tarixdə Brüsseldə görüşmələri planlanlaşdırılmışdır.

Ottovada Milliyət qəzeti adından görüşmələri izləyən Mətin Toker və M.Əli Brand Yunanıstan Xarici İşlər nazirinə: “Sizcə Ankara və Afina tərəfindən konkret şəkildə ifadə edilən arzuya baxmayaraq Kiprdə iki tərəfi heç olmasa müvəqqəti məmnun edəcək nəticə niyə əldə edilmir?” sualına nazir: “Afina baxımından Kiprdə qəbul edilə biləcək nəticə əldə etmək əsla konkret bir niyyət deyildir. Heç kim Kiprdə müstəqil bir dövlətin olduğunu unutmamalıdır. Məsələ dövlətin təməl xəttlərini dəyişdirmədən, iki icmanın barış içində və əməkdaşlıq edərək yaşamalarını təmin edəcək şəkildə 1960-cı il konstitusiyasının dəyişdirilməsidir. Madam ki, Kiprdə ahəng içində yaşayacaq onlardır, bu vəzifə hər kəsdən əvvəl Kipr rumlarının və türklərinin çiyinlərindədir. Bu baxımdan hissləri alovlandırın və mövqeləri sərtləşdirən hər xarici müdaxilə iki icmanın mənafeələrinə zərər verir. Türkiyə və Yunanıstana gəlincə, onların vəzifəsi iki tərəfə həqiqi mənfəətlərinin ada xalqını təşkil edən iki icma arasında bir razılığın vacibliyini başa salmaqdır.”(8)

İctimaiyyət tərəfindən maraqla gözlənen Türkiyə və Yunanıstan baş nazirlərinin ikitərəfli görüşləri NATO Brüssel toplantısı münasibəti ilə nəhayət baş tutmuşdur. Görüşlərin mövzusu və gedişatı jurnalistlərə açıq bildirilməsə də, bu zirvə görüşlərinin uğurlu nəticələnməməsi başa düşülürdü. Yunanıstan baş naziri Androçopulosun sözlərində hərbi çevriliş səlahiyyətliələrinin problemləri indiyə qədər olduğu kimi diplomatik yollardan həll etməyə tekidlə çalışdıqları ortadaydı. Necə ki Ecevit jurnalistlərin suallarına cavab verərkən yunanların bu mövqeyini tənqid edərək: “Əgər diplomatik yollar uğurlu olsaydı, aramızdakı məsələlər indiyə qədər həll olunmuş olardı” demişdi.(8)

Ecevit hökumətinin federasiya mövzusunda daqiq mövqeyi Kipr rum tərəfində etiraz səbəb olarkən Kiprli rumların arasında gedərək artan problemlərin mövcudluğu müşahidə olunurdu.

Cümhuriyyət qəzetinin müxbiri Rza Yalının Levkoşadan bildirdiyinə görə bu problem Kipr rum tərəfi üçün o qədər təhlükəli bir hal almışdır ki, "bunun vətəndaş müharibsinə səbəb ola biləcəyi rum müşahidəçilər tərəfindən də deyilirdi".(2)

Bu vəziyyətdə Makarios iqtidarı ilk çarə olaraq terror hadisələrinin qaynağı EOKA-B təşkilatını dağıtmağı planlamışdır. 25 aprel 1974-cü ildə toplanan rum iqtidarı EOKA-B təşkilatını qanundan kənar elan etmişdir. Yayılan bəyanata görə:"EOKA-B terror təşkilatına bağlı qollar və bu bəyanat çərçivəsinə girərsə, Enosis Mübarizə Koordinasiya Komitəsi de qanundan kənar sayılacaq."(2)

Makarios iqtidarının bu mövqeyi terror hadisələrini bitirəcəyi yerdə hadisələrin yayılmasına və böyüməsinə yol açmışdır. Makarios tərəfdarı polis qüvvələri ilə EOKA terrorçuları arasında bütün adanı əhatə edən şiddətli qarşıdurmalar davam etməkdədir.

Digər tərəfdən Makariosun bu mövqeyi Afina ilə olan münasibətlərini də çətin vəziyyətdə qoymuşdur. Hərbi çevriliş səlahiyyətlilərinin başpiskoposa açıq qarşı çıxmalarına görə Kipr rum iqtidarı güzəştə getməkdən çox mövqelərini daha da sərtləşdirməyə və müxtəlif ittihamlara başladılar. Kipr rum iqtidarının rəsmi sözcüsü 26 iyunda ikinci dəfə EOKA-B-nin Yunanıstandan verilən təlimatlarla idarə edildiyini və Yunan Milli Kəşfiyyat Təşkilat ilə əməkdaşlıq etdiyini açıqlamaqdan çəkinməmiş və Yunan Baş Ştabına bağlı yunan zabitlərinin idarəsindəki Rum Milli Mühafizə Gücünü özünə bağlamaq istəyən rum iqtidarını bu gücü özorqanı halına gətirməkdə əmin olduğunu açıqlamışdır.(2)

Makarios, 5 iyul 1974-cü ildə bir bəyanat verərək məsələni daha açıq şəkildə ortaya qoymuş, hərbi çevrilişi ağır dillə ittiham etmişdir. Başpiskoposa görə:"Hərbi çevrilişin məqsədi onu iqtidardan uzaqlaşdıraraq Kiprdə diktatorluq qurmaqdır".(2) Eyni bəyanatında Makarios, on min nəfərlik Rum Milli Mühafizə Gücünün başındakı 650 yunan zabitinin artıq Afinanın istəklərinə görə hərəkət etdiyini söyləməkdədir. Makario'un bu açıqlamaları, Yunanıstan ilə Kipr rum iqtidarı arasında uzun müddətdir davam edən konfliktlərin Afina-Lefkoşa münasibətlərinin qopmasına gətirib çıxardığını göstərməkdədir.

Çevriliş xəbəri Ankaraya baş nazir Bülent Ecevit Afyona, Xarici İşlər naziri Turan Günəş Pekinə gedərkən çatmışdır. Eyni gün saat 19.30-da Dənizliyə səfərini ləğv edərək Ankaraya qayıdan baş nazirin rəhbərliyi aştından toplanan və prezident Fəxri Korutürkün də iştirak etdiyi Nazirər Kabinetinin toplantısına fasilə verilərək saat 20.00-da Təhlükəsizlik Şurası toplanmış və Nazirlər Kabinetinə "Türkiyənin yüksək mənfəətlərinin və təhlükəsizliyinin qorunması üçün lazımi bütün tədbirlərin görülməsi" tövsiyə edilmişdir. Baş nazir dünya ictimaiyyətinə Türkiyənin münasibətini belə açıqladı:" Bu bir yunan müdaxiləsidir. Adadakı konstitusiya rejimi devrilmiş, qeyri-qanuni hərbi hakimiyyət qurulmuşdur. Türkiyə bunu anlaşımların və təminatların pozulması kimi qiymətləndirir." Digər tərəfdən Qərargah rəisi ordu generalı Sancar sakit bir tərzdə:"Adada belə bir hadisəni gözləyirdik." deyirdi.(8)

16 iyul gününün ilk saatlarında Nazirlər Kabineti İngiltərə və digər dövlətlərlə diplomatik münasibətləri həyata keçirmək və Təhlükəsizlik Şurasının tövsiyəsinə əməl etmək üçün "tam səlahiyyət" vermişdir. Bu toplantıda, prezidentdən 18 iyulda TBMM-ni müştərək toplantıya çağırması da istənmişdir. 16 iyul günü baş nazir başqa partiya liderləri ilə bir yığıncaq keçirmişdir.(8)

Kipr hərəkatının başlama xəbəri Kiprlə bağlı 20 iyulda keçirilməsi planlaşdırılan TBMM gizli toplantılarının nəticələrini gözləyən türk xalqına baş nazir Ecevitin saat 06.10-da verdiyi bəyanatla bildirilmişdir (18 iyul cümə axşamı günü keçirilməsi planlaşdırılan bu yığıncaq, baş nazir Ecevitin Londondan qayıtmasına qədər təxirə salınmış və 20 iyulda keçirilən gizli yığıncaqda TBMM yekdilliklə təqdim olunan səlahiyyət təklifini qəbul etmişdir. Bu qərar belədir: " Xarici siyasi hadisələrin ortaya çıxardığı ağır şərtlər nəticəsində və TBMM-nin 16.03.1964-cü il və 93 sayılı 17.11.1967 148 sayılı qərarları ilə verilən icazəyə əsasən, Kipr hərəkatının, baş verməsi ehtimal olunan qarşıdurmalar qarşısında; vacibliyi, miqdarı hökumət tərəfindən təyin olunacaq Türk Silahlı Qüvvələrinin xarici ölkələrə göndərilməsinə Konstitusiyanın 66-cı maddəsinə əsasən icazə verilməsi, TBMM-nin müştərək yığıncağının 20.07.1974-cü il tarixli üçüncü yığıncağında qərarlaşdırılmışdır."(11)). Eyni gün saat 09.15-də ikinci açıqlamasında baş nazir Ecevit bu hərəkatın səbəblərini və məqsədlərini belə ifadə etmişdir:" Kiprdəki son yunan hərəkatı sadəcə bir hökumət çevrişi deyildir. Bundan əlavə, müstəqil Kipr dövlətini təməmindən dağıtmağı qarşısına məqsəd qoyan

və Kipr Respublikasının qanun hökmündə olan anlaşmaları pozan bir hərəkətdir. Türkiyənin davranışı isə təminatçı dövlət kimi beynəlxalq müqavilələrə görə Kiprin müstəqilliyi, torpaq bütünlüyü, konstitusiyaya rejimi üçün məsuliyyət daşıyan bir dövlət kimi Türkiyənin öhdəsinə düşən səlahiyyətin və vəzifənin həyata keçirilməsidir. Türkiyə bu hərəkata başlamamışdan əvvəl başqa çarəni də yoxlamışdır, amma nəticə almamışdır. Kiprdə zorakılıqla və qeyri-qanuni yollarla ortaya çıxan qüvvə natarazlığı bu hərəkətlə sona çatacaqdır. O zaman, ancaq o zaman, Türkiyə, haqqın deyil, qüvvənin dilindən anlayanlarla, Kipr problemi üçün də müzakirəni qəbul edəcəkdir. Beləliklə, Türkiyə Təminat müqaviləsinin 4-cü maddəsinə əsaslanaraq haqqlı göstərdiyi 20 iyul hərəkətinin məqsədinin 15 iyul çevrilişindən əvvəlki vəziyyətə qayıtmaq olmadığını; hərəkətin başlamasından əvvəlki 20 iyul günündən açıqlamaqda bir problem olmadığı qənaətindədir. Bu məqsəd ilə "hərəkətə keçmənin haqqını", "Bu müqavilə ilə yaradılan rejimi yenidən qurmaq məqsədinin" həyata keçirilməsi şərtinə bağlayaraq təminat verən dövlətləri olduğu kimi saxlayan Təminat Müqaviləsinin 4-cü maddəsi arasında görünüşdə ortaya çıxan uyğunsuzluq, bu məsələlər nəzərə alındığında açıqlanması çətin olan problem yaratmaz.(8)

20 iyul şənbə günü Türkiyə radioları baş nazir Bülent Ecevitin səsindən dünyaya bu xəbəri yayırdı: "Türk Silahlı Qüvvələrimiz hərəkətə başlamışdır. Allah millətimizə, bütün kiplilərə və insanlığa xeyirli etsin. İnsanlığa və barışa bu yolla böyük xidmət etmiş olacağımıza inanırıq. İstədim ki, əsgərlərimizə atəş açılmaz və qanlı hadisələr olmaz. Biz əslində müharibə üçün deyil, barış üçün və türklərə deyil, rumlara da barış gətirmək üçün adaya gedirik. Bu qərara ancaq bütün diplomatik və siyasi yollar yoxlandıqdan sonra məcbur qalaraq gəldik. Bütün dost məmləkətlərə, bu arada son zamanlarda yaxın işişarə etdiyimiz dost və müttəfiqlərimiz ABŞ və İngiltərəyə məsələnin müdaxiləsiz həll edilə bilməsi, diplomatik yollardan həll edilə bilməsi üçün göstərdikləri xoş niyyətli cəhdlər üçün təşəkkür etməyi özümə borc bilirəm. Əgər cəhdlər nəticə vermədisə, əlbəttə məsuliyyət daşıyanlar bu xoş niyyətli cəhdləri edən dövlətlər deyildir. Təkrar bu hərəkətin insanlığa və bütün kiplilərə xeyirli olmasını arzulayıram..."(9)

Hadisədən dərhal sonra BMT Təhlükəsizlik Şurası 20-21 iyulda toplanmış və tərəflərə atəşkəs təklif etmişdir. Birinci Barış Hərəkətiylə əlaqədar 353 sayılı atəşkəs eynilə:

"Təhlükəsizlik Şurası, Kiprlə bağlı keçirdiyi 1779-cu yığıncağında baş katibin məsələ ilə bağlı məruzəsini Kipr prezidenti ilə Kipr, Türkiyə, Yunanıstan və başqa dövlətlərin təmsilçilərinin məruzələrini dinləyərək adadakı son hadisələrə nəzərə salmış, şiddət və qan tökülməsini pisləyərək bütün şərq Aralıq dənizi bölgəsində təhlükəli vəziyyət yaradan və beynəlxalq barış və təhlükəsizliyə mane olan hadisələrə görə narahat olduğunu bildirmiş və beynəlxalq müqavilələrin təminatı altında olan konstitusiyaya rejimi 4 mart 1961-ci il 1864 sayılı qərarı nəzərə alaraq yenidən qurulmasını arzuladığını bildirmişdi.

Baş nazir Bülent Ecevit atəşkəsin başladığı saat 17.00-da mətbuat konfransı təşkil üç günlük edərək türk hərbi hərəkətinin uğurla keçdiyini söyləmişdir:

"Artıq Kiprdə Türkiyənin təsirli şəkildə varlığı bir daha ortadan qalxmayacaq şəkildə yerləşmişdir. Bu vəziyyət Kipr probleminə həmişəlik və ədalətli həll yolları tapılması baxımından yeni-yeni imkanları ortaya çıxarmaqdadır. İndi, bu andan etibarən önümüzə vəzifə barışın təmin olunmasıdır. Amma barış əldə etmək müharibə etməkdən daha çətinidir. Məni narahat edən odur ki, indi də Kiprdə barışın müharibədən daha çətin olacağıdır. Bunu deməkdə məqsədim Kiprdəki türk və rum icmaları arasındakı köhnə problemlər deyildir. Biz bu problemlərin həlli üçün əlimizdən gələni etməyi özümüə borc bilirik. Bu baxımdan Kiprdəki türk xalqının hər cür xoş niyyətli cəhd göstərəcəyinə inanıram."(2)

Kiprdə daimi barışın bərqərar olması məqsədilə 25 iyulda Cenevrədə üçtərəfli konfrans ilk iclasını keçirdi.. Üç təminatçı ölkənin Xarici İşlər nazirlərinin iştirak etdikləri konfransda Türkiyəni professor Turan Günəş, İngiltərəni Qallaqhan, Yunanıstanı isə Mavros təmsil edirdi. Konfransdan sonrakı ilk günlərdən etibarən dərhal tərəflər arasında fikir ayrılıqları ortaya çıxmışdır. Cenevrə Müqaviləsinin 2-ci maddəsində tərəflər 30 iyul tarixində nəzarət etdikləri əraziləri böyütməmə öhdəliyini götürsələr də, bu tarixdən sonra da Kiprdə atəşkəsə əməl etməmişlər. 2 avqustdan etibarən, Girmenin qərbində yerləşən Karava və Lapta qəsəbələrində və Beşbarmaq dağlarında türk əsgərləri ilə Rum Milli Mühafizə əsgərləri arasında toqquşma baş vermişdir. 14 avqust 1974-cü il Türkiyə saati ilə 04.19-da

başlayan “İkinci Barış Hərəkatının” səbəblərini baş nazir Bülent Ecevit eyni gün mətbuat konfransında belə açıqlamışdır: “Cenevrə Konfransından bir nəticə çıxmayacağı, Təhlükəsizlik Şurası tərəfindən bu konfransda qarşıya qoyulacaq məqsədlərin yunan hökuməti və Kiprin rum hakimiyyəti tərəfindən əngəlləndiyi və əngəllənəcəyi aydın olubdur. Yunanlar və rumlar, bu günə qədər dövlətin konstitusiyaya statusu bəzində ciddi bir fikrə gəlməmişlər. Hətta Təhlükəsizlik Şurasının açıq yazılmış hökmünə baxmayaraq bu məsələdə gücsüz olduğunu söyləyərək işləri ləngitmişlər. Adada təhlükəsizliyi təmin etmənin birinci şərti olan bəzi şeylərə əməl etməməklə yunan hökuməti və Kipr rum hakimiyyəti tərslik etmişlər. Belə olan təqdirdə təminatçı dövlət kimi Türkiyənin atəşkəsə əməl etmə öhdəliyini öz qüvvəsini itirmişdir. Qərarları bir tərəfli şəkildə pozulan və işləməsi qəsdən ləngidilən konfransın davam etməsi xeyirdən çox zərər olduğunu gören Türkiyə, təminatçı dövlət kimi sahib olduğu səlahiyyət və vəzifələri və Kipr və Türk xalqının hüquqları və təhlükəsizliyi məsələsində üzərinə götürdüyü öhdəliyi tək başına yerinə yetirməyi özünə borc bilir. 20 iyul 1974-cü ildə Türkiyənin təminatçı dövlət kimi öhdəsinə götürdüyü səlahiyyət çərçivəsində başladığı hərəkat nə qədər haqlı və hüquqi idisə, bu günkü davranışı da ən az o qədər haqlıdır və hüquqidir. Çünki 20 iyulda türk hərəkatını haqlı və hüquqi edən bütün faktorlar bu gün də artıqlamasıyla mövcuddur. 20 iyul 1974-ci il türk hərəkatı nə qədər haqlı idisə, onun məcburi davamı olan indiki hərəkat da o qədər haqlıdır. Türk Silahlı Qüvvələri, Kiprin problemlərinə müzakirə yolu ilə həllə edilməsi üçün dayandırdığı hərəkatın, bunlardan nəticə çıxmayacağı bəlli olunca, indi dayandığı yerdən davam etməkdədir. Bu hərəkatın məqsədi Kipri işğal etmək deyil, Kipri azad etməkdir., müstəqilliyini qorumaqdır. Bu hərəkatın amacı, Kıbrıs’ı istila değıldir. Kıbrıs’ı kurtarmaktır. Bağımsızlığını korumaktır. Allah Türk Silahlı Qüvvələrinə bu sülhpərvər və humanist işində kömək olsun.”(8)

16 avqust, yerli saatla 19.00-a qədər üç gün davam edən bir hərəkat nəticəsində, adanın şərqində, Maqosa-Boğaz-Statuza xətti, cənubda Lefke-Lefkoşa-Magosa xətti, qərbdə Lefke-Kormacit burnu daxil olmaqla ölkə ərazisinin üçdə birini təşkil edən, adanın şimalındakı dördbucaq şəklindəki ərazi Türk əsgərlərinin nəzarəti altına keçdi.(8)

Türkiyə Hökuməti, 14 avqust səhəri verdiyi bəyanatda ikinci hərbi hərəkatın səbəbini belə açıqlamışdır: Cenevrə Müqaviləsinə əməl edilməmiş, silahsız, müdafiəsiz insanlar çox pis şərtlər altında girov tutulmuşlar.” “Adadakı Türk icmasının insanlığa qarşı gördüyü zülmə qarşı, ədalətsizliyə qarşı səbri qalmamışdır. Və bir an əvvəl bu şəraitdən qurtarılmasını Türkiyədən gözləməkdədir.” “Türkiyə, başqa tərəf ölkələrlə ortaq məxrəcə gəlmək bərdə göstərdiyi cəhdlər yunanlar və rumlar tərəfindən təkidlə maneəyə rast gəldiyindən Kipr dövlətinin varlığının, müstəqilliyinin və torpaq bütünlüyünün bir daha pozulmayacağı və türk icmasının hüquqlarının və təhlükəsizliyinin qorunacağı bir hüquq şəraitinin qurulmasını tək başına təmin etmək” məcburiyyətində qalmışdır.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Beril Dedeoğlu, Uluslar arası Güvenlik ve Strateji (DERİN YAYINLARI İstanbul 2003)
2. Faruk Sönmezgölu, Türk Dış Politikası (DER YAYINLARI İstanbul 2004)
3. Haluk Ülman, “Neden ve Nasıl Federatif Sistem”, Milliyet, 22 Nisan 1974.
4. Hürriyet Gazetesi (1974)
5. Kemal İnat, Burhanettin Duran, Mühittin Ataman, Dünya Çatışma Bölgeleri (Nobel Yayınları Dağıtımı İstanbul 2004)
6. Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Cilt 4, 82. Birleşim, 22.05.1974
7. Milliyet Gazetesi (1974)
8. Murat Sarıca, Erdoğan Teziç, Özer Eskiuyurt, Kıbrıs Sorunu (Fakülteler Matbaası İstanbul 1995)
9. Refet Yınanç-Hakan Taşdemir, Uluslararası Güvenlik Sorunları ve Türkiye (Seçkin-Ankara 2002)
10. Resmi Gazete (1974)
11. Sadi Somuncuoğlu, Sorularla-belgelerle Kıbrıs (SOM İstanbul 2003)
12. Yılmaz Tezkan, Siyaset, Strateji ve Milli Güvenlik (Ülke Kitapları İstanbul 2004)

АБИЛ ИБРАГИМОВ*E-mail: abilibrahim@yahoo.com***Кипрская проблема во внешней политике Турции**

Интенсивные угрозы греков и анатолийских Кипреев являлось основной проблемой безопасности для Турции. В 1974 году опасные греческие группы организовали нападение на остров направленный против турков Турции, которые основываясь на III пункт Горантного соглашения от 1959 года. Несмотря на дипломатические усилия Главного Министра Булент Эчевида, Турции смогла выдвинуть свои требование.

В итоге операции остров был признан де-факто и был поделен на две части.

В данный момент Южный Кипр пытался представить Северный Кипр в Европейский союз.

В 1983 году Северный Кипр объявил свою независимость.

ABIL IBRAHIMOV*E-mail: abilibrahim@yahoo.com***Cyprus problem in foreign politics Turkey**

Being of Cyprus an extension of the Anatolian Peninsula and the Greek Cypriot threat creates major security problems for Turkey. In 1974, endangered of the Greek coup against Turks, Turkey, according to the III article of Treaty Guarantee of 1959, organized military intervention to the island. Despite the diplomatic efforts of Prime Minister Bulent Ecevit, Turkey fulfilled the requirement. According to the III article of Zurich Agreements: Violation of any articles of Treaty leads to consultation between Turkey, Greece and UK in order to take the necessary initiatives and measures for ensuring of respect to this provisions.

One of the three guarantor states, together or in consultation with each other (in cooperation), if there is no any possibility to act, have an exclusive right to rebuild the situation create by treaty.

As a result of operations the island, de-facto, was divided into two parts. But today Southern Cyprus is trying to gain recognition as member of EU, Northern Cyprus as a state. Northern Cyprus declared independence in 1983.

Northern Cyprus, Bulent Ecevit, Greece, peace operations, Zurich Agreements

Rəyçilər: f.ü.d., dos, K.H.Məmmədov, t.e.d. P.Darabadi

«The First News» İnformasiya Agentliyinin 19 oktyabr 2011-ci il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür (protokol № 02)